

УДК 372.161.2

УДОСКОНАЛЕННЯ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ

Слюсар Тетяна Антонівна
Забалуї Катерина Станіславівна
м.Черкаси

У статті розглянуто питання вибору найоптимальніших шляхів у роботі вчителя, які сприяють покращенню мовлення дітей молодшого шкільного віку під час вивчення словосполучень та речень. Визначені основні завдання навчальних занять з української мови. Виділені найоптимальніші умови, які сприяють розвитку і удосконаленню мовлення учнів. Окреслені основні етапи подальшого покращення мовлення на уроках української мови починаючи з 1 по 4 клас. Проаналізовані основні види роботи у навчальній діяльності, які спрямовані на розвиток комунікативних умінь учнів, такі як: уроки зв'язного мовлення, творчі вправи, ситуаційні ролі. Розкрито питання важливості збагачення словникового запасу учнів.

Ключові слова: комунікативно-мовленнєві вміння, вправа, багатство словникового запасу, ситуативність мовлення, творчі вправи.

Постановка проблеми. У Концепції загальної середньої освіти вказується на необхідність формування розгорнутої навчальної діяльності (уміння вчитися) шляхом оволодіння організаційними, логіко-мовленнєвими, пізнавальними і контрольньо-оцінними вміннями й навичками у різних видах діяльності. Освітніми результатами цього є повноцінні мовленнєві вміння і навички, здатність до творчого самовираження, особистісно цінного ставлення до праці, уміння виконувати нескладні творчі завдання, коли школяр

постійно відчуває, що він цікавий як особистість кожному вчителю та педагогічному колективу в цілому [3, с.15].

Проблема взаємозв'язку мовної освіти і мовленнєвого розвитку учнів визначила нові змістові лінії навчання української мови: комунікативну, лінгвістичну та лінгвоукраїнознавчу. Виникла необхідність удосконалити методичні прийоми та урізноманітнити форми роботи, надаючи нового спрямування вивченню рідної мови, в процесі якого розвиваються творчі здібності школяра. Серед змістових ліній пріоритет надається комунікативній. Тому педагог має будувати свою роботу так, щоб оволодіння культурою спілкування відбувалося комплексно, з опорою на всі види мовленнєвої діяльності. Тому перед наукою постає проблема створення найоптимальніших умов і шляхів для удосконалення мовлення молодших школярів [1, с.24].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі тривалого розвитку питанням підвищення рівня мовлення молодших школярів займалися такі провідні українські вчені О.Білецький, О.Біляєв, М.Вашуленко, В.Мельничайко, В.Онищук, М.Пентиліюк, Л.Рожило, О.Савченко та ін. [3, с.15].

На підставі аналізу праць З.М.Богуславської, Д.Б.Годовикової, І.О.Кондратович, А.К.Макарової та ін. про онтогенез дитячого мовлення, слід зазначити, що шестирічний вік є переломним у комунікативно-мовленнєвому плані [5, с.12].

Метою статті є визначення шляхів підвищення ефективності роботи над розвитком мовлення учнів молодших класів під час вивчення синтаксису.

Виклад основного матеріалу. Комунікативно-мовленнєві вміння – це вміння необхідні для ефективного здійснення мовленнєвої діяльності в умовах міжособистої взаємодії, тобто в різних ситуаціях спілкування. Основою комунікативно-мовленнєвих умінь є частково мовленнєві вміння (звуковимовні, орфоепічні, лексичні та граматичні) та загально мовленнєві (уміння слухати, розуміти, говорити, читати, писати) [5, с.12].

Кожна людина із раннього дитинства, наслідуючи дослук, самостійно оволодіває рідною мовою і вже до навчання у школі добре розуміє оточуючих, може відповідати на посильні запитання, вміє висловити нескладні думки. На уроках мови учні збагачують свій словниковий запас, набувають вміння добирати найбільш влучні слова, використовувати синоніми, антоніми, фразеологізми, практикуються у побудові значно складніших синтаксичних конструкцій, ніж ті, які трапляються в побутовому мовленні.

На навчальних заняттях з рідної мови вчитель повинен створювати умови для свідомого засвоєння учнями понять світоглядного характеру: мови і дійсності, мови і мовлення, мови і мислення; допомагати учням осмислювати власну мовленнєву практику; розвивати інтерес до незнайомих слів, точність, доцільність та естетичність мовлення; виховувати почуття мовленнєвого етикету.

Користуючись принципом особистісно-орієнтованого навчання, необхідно забезпечити емоційне благополуччя учнів на уроці, яке сприяє успішній реалізації завдань формування комунікативних умінь та мовленнєвої культури молодших школярів, бо, за словами Марії Монтессорі, «у розумі дитини немає нічого такого, чого колись не було у почуттях». Саме тому навчальне заняття з української мови повинне бути справжньою «педагогічною майстернею», де слово жило б, трепетало всіма барвами і відтінками в душі кожної дитини, щоб діти кожен вислів сприймали не тільки розумом, а й серцем, намагалися побачити живу картину, почути звуки, прислухатися до переданих почуттів й уміли висловити свої.

Мовленнєвій діяльності на уроці української мови учитель повинен відводити більше половини часу, вміло поєднуючи розвиток мовних, мовленнєвих та комунікативних умінь учнів. Мовні вміння необхідно спрямовувати на формування базових понять, засвоєння норм літературної мови, оволодіння опорними вміннями логічного мислення. Мовленнєві вміння включають удосконалення звуковимови і культури мовлення, роботу над збагаченням і уточненням словника і опанування граматичного ладу мовлення. Комунікативні – забезпечують розвиток власне мовленнєвих умінь: орієнтацією в умовах, змісті висловлювання, формі його викладу; групування збірних матеріалу, визначення послідовності частин тексту, виділення слів, важливих для висловлювань; удосконалення власного тексту [1, с.24].

Щоб зацікавити учнів роботою на уроці, необхідно поєднати про гармонійне поєднання його мотиваційного, змістового, процесуального та розвивального компонентів. Зміст має привабити дітей чимось незвіданим, сприяти розвивальним дидактичним цілям. Дитина має зрозуміти значущість навчального матеріалу, тому педагогу слід створювати оптимальне навчальне середовище для реалізації сутнісного потенціалу кожної особистості [1, с.25].

Поповнення і активізація лексичного запасу, формування вміння усного і писемного мовлення, забезпечення розумового розвитку школярів – головні завдання навчальних занять з української мови. Робота над цими завданнями розпочинається уже в 1 класі. Паралельно з формуванням у першокласників умінь читати і писати, учитель, відповідно до вимог програми, готує дітей до побудови зв'язних висловлювань, а саме: збагачує лексичний запас школярів словами різних груп, вчить будувати словосполучення і

речення, перебудувати деформовані речення, доповнювати незавершене речення 1-2 словами, складати речення за малюнком, добирати заголовок до тексту, усно переказувати сюжетний текст букварного типу.

Другокласники на уроках, крім вивчення граматичного матеріалу, навчаються будувати окремі речення за малюнком чи власним спостереженням, перебудувати деформовані тексти, створювати письмові розповіді з 2-3 речень на важливу для них тему.

У 3-4 класах здійснюється безпосередня робота над формуванням у школярів умінь будувати усні й письмові перекази і твори [4, с.29].

Для зазначеної роботи учитель використовує матеріал з підручників, збірники переказів, дидактичний матеріал.

Пропонуємо окремі шляхи ефективності роботи вчителя з дітьми, які спрямовані на розвиток комунікативних умінь молодших школярів під час вивчення синтаксису.

1. Уроки зв'язного мовлення, на яких формується уміння складати тексти різних типів, стилів і жанрів мовлення, належать до комунікативного компонента. Тобто цей тип уроків має на меті формувати не тільки мовленнєві, а й комунікативні вміння. Різниця між комунікативними і мовленнєвими вміннями на думку більшості методистів, полягає лише в тому, що перші враховують лише при створенні висловлювань ситуацію спілкування, відповідно до якої визначається стиль, вибирають мовні засоби для реалізації авторського задуму.

Під ситуацією спілкування розуміється така динамічна система взаємодії учнів, яка завдяки її відображенню у свідомості викликає потребу особистості в цілеспрямованій мовленнєвій діяльності і підтримує цю діяльність. Ситуативність мовлення – це особлива його властивість, яка виявляється у тому, що мовленнєві одиниці в змістовому і часовому параметрах завжди співвідносяться з ситуацією і створюють потенціальний контекст певного діапазону.

Окреслення ситуації спілкування допоможе учням у побудові висловлювань (написанні творів), створить мотивацію мовленнєвої діяльності на уроці.

Використання ситуативних завдань дозволяє вчителям реалізувати індивідуальний підхід до учнів та диференціацію навчання, тобто робить процес вивчення мови особистісно орієнтованим. Крім того, завдання ситуативного характеру сприяють реалізації діяльного документа змісту навчання української мови, оскільки мають на меті формувати креативні вміння, удосконалювати усі види мовленнєвої діяльності [2, с.5].

2. Не менш важливими під час вивчення синтаксису є творчі вправи. Робота над творчими вправами здійснюється поетапно засобами дослідницьких, ігрових творчо-прикладних дій, у ході яких відбувається розвиток та діалектичне поєднання операціонального та образно-асоціативного видів мислення. Для того, щоб стимулювати розвиток творчого мислення молодших школярів, створюються зовнішні ігрові умови та формуються необхідні мислительні операції за допомогою спеціальних вправ. В іграх мозок дитини начебто тренує дійсно людську здібність - створювати нові ідеї, конструкції, продукти, які удосконалюють вже досягнуте, реконструюють його або конструюють щось принципово нове.

Вправа – метод навчання, що припускає багаторазове, свідоме повторення розумових і практичних дій з метою формування, закріплення, удосконалення необхідних навичок і умінь.

Функція методу вправ полягає у трансформуванні частини знань учнів в навички й вміння з метою сформувати в нього готовність до вмілих практичних дій, відтворувальну і творчу активність у різних умовах. За О.Біляєвим, сучасна методика розрізняє вправи репродуктивні (відтворення вивченого за зразком), конструктивні (перебудова, заміна одних мовних моделей іншими) і творчі, які включають творчу яву й розраховані на варіативність та індивідуальність ви-

конання (складання речень, редагування тексту, написання переказу, твору тощо).

Творчі вправи передбачають формування вмінь переносити набуті навички в змінні умови, застосовувати їх у нестандартних обставинах, в уявних, умовно – реальних, природних ситуаціях [3, с.15].

3. Важливе місце у розвитку мови учнів займає робота над формуванням умінь висловлювати думку не одним, а кількома реченнями. Вона полягає у виконанні вправ такого змісту: А) Дайте відповіді на запитання не одним, а двома чи кількома реченнями. Б) Розташуйте речення в такому порядку, щоб утворився текст. В) Перекажіть прослуханий текст. Г) Продовжіть думку (учитель ставить таке завдання після повідомлення учням речення, яке може служити початком розповіді).

Ці вправи мають велике значення для розвитку мовлення молодших школярів, оскільки вони допомагають розвинути уяву, фантазію дітей, продумувати у голові зміст усної розповіді [4, с.32].

4. У 2 класі діти вчаться логічно поєднувати 2-4 речення. З кожним наступним роком навчання цей вид роботи ускладнюється. Тому необхідно забезпечувати логічність викладу думки, навчити молодших школярів будувати план майбутнього висловлювання.

Ця робота здійснюється шляхом використання певної системи вправ, які передбачають: А) Складання плану до прочитаного тексту. Б) Побудову малюнквого плану. В) Складання плану переказу. Г) Добір заголовків до серії малюнків.

Важливо, щоб школярі складали план свого висловлювання самостійно, нав'язування дітям готового плану позбавляє їх самостійності і творчості, породжує зневіру у власні сили, прагнення покладатися на чужі думки [4, с.32].

5. Вагоме місце відіграє робота над виражальними засобами. У початковій школі діти не одержують теоретичних відомостей про засоби виразності. Робота над ними має тільки практичний характер. Пропонуємо основні прийоми такої роботи:

А) Знаходження в тексті «образних» слів. Б) Пояснення значення слів і зворотів, знайдених у тексті. В) Використан-

ня проаналізованих образних слів у переказі чи висловлюванні. Г) Спеціальні вправи на добір порівнянь, епітетів, синонімів і т.п. для майбутнього усного твору.

Робота над виражальними засобами мови виховує увагу до слова, розуміння його значеннєвих відтінків, прихованого значення, емоційного забарвлення [4, с.33].

Крім зазначених видів роботи над удосконаленням мовлення важливо пам'ятати і про збагачення словникового запасу.

Багатство словникового запасу людини – ознака її високого інтелектуального розвитку. Саме тому роботі над словником учнів необхідно виділяти особливу увагу. Своєрідність лексичної роботи в школі полягає в тому, що вона проводиться у процесі всієї навчально-виховної діяльності вчителя. Дуже важливо, щоб засвоєння нових слів здійснювалося не стихійно, щоб учитель керував цим процесом і полегшував його для учнів, забезпечуючи правильність засвоєння лексики.

Словникова робота у школі складається з чотирьох напрямів:

1.Збагачення словника, тобто засвоєння нових слів та нових значень слів, що раніше школярами були невідомі.

2.Уточнення словника, тобто поглиблення розуміння вже відомих слів, аналіз багатозначності

3. Активність словника, тобто використання якомога більшої кількості слів у мовленні кожного учня, введення слів у речення.

4.Вилучення нелітературних слів, що вживаються іноді молодшими школярами, виправлення помилок у наголошенні та вимові слів.

Щоб пробудити в учнів інтерес до вивчення нової лексики і забезпечити ефективність її засвоєння, вчителю необхідно добре спланувати словникову роботу [4, с.30-31].

Висновок: основними шляхами підвищення ефективності роботи учителя з учнями над удосконаленням мовлення є уроки зв'язного мовлення, творчі вправи, робота над виражальними засобами, збагачення словникового запасу. Не менш важливим є умови, які повинні панувати на уроці, у процесі якого відбувається покращення мовлення молодших школярів.

Література та джерела

1. Крайнова Ж. Формування комунікативної компітентності молодших школярів на заняттях з рідної мови / Ж.Крайнова // Початкова школа. – 2003. – № 11. – С.24-25
2. Лещенко Г. Комунікативно-діяльнісний підхід до проведення уроків розвитку зв'язного мовлення / Г.Лещенко // Початкова школа. – 2003. – №12. – С.5
3. Полєвікова О. Використання творчих вправ як засобу мотиваційного забезпечення процесу навчання рідної мови / О.Полєвікова // Початкова школа. – 2004. – №3. – С.15
4. Пономарьова К. Фрмування в молодших школярів уміння будувати зв'язні висловлювання / К.Пономарьова // Початкова школа. – 2005. – № 11. – С.29-33
5. Притулик Н. Формування умінь українського комунікативного мовлення першокласників в умовах російсько-української двомовності / Н.Притулик // Початкова школа. – 2004. – №6. – С.12

В статье рассмотрены вопросы выбора оптимальных путей в работе учителя, которые способствуют улучшению речи детей младшего школьного возраста при изучении словосочетаний и предложений. Определены основные задачи учебных занятий по украинскому языку. Выделены оптимальные условия, которые способствуют развитию и совершенствованию речи учащихся. Очерчены основные этапы дальнейшего улучшения речи на уроках украинского языка начиная с 1 по 4 класс. Проанализированы основные виды деятельности в учебном процессе, которые направлены на развитие коммуникативных умений учащихся, таких как: уроки связной речи, творческие упражнения, ситуационные роли. Раскрыты вопросы важности обогащения словарного запаса учащихся.

Ключевые слова: коммуникативно-речевые умения, упражнение, богатство словарного запаса, ситуативность речи, творческие упражнения.

The issues of teachers choice of the most appropriate to enhance the speech of children of primary school age in the study of phrases and sentences have been considered. The main task of training sessions in Ukrainian have been defined. The most optimal conditions contributing to the development and improvement of pupils' speech have been defined. The basic steps to further improvement of speech at the Ukrainian lessons from 1 to 4 grades have been mentioned. The analysis of main types of training activities aimed at developing students' communicative skills have been defined, such as coherent speech lessons, creative exercises, situational role. Reveals the importance of enriching vocabulary students. To arouse students' interest in learning new vocabulary and to ensure the effectiveness of learning, teachers are to plan well the work on dictionary. It has been

proved that the main way of improving the efficiency of a teacher with students to improve speech are: coherent speech lessons, creative exercises, work on the means of expression, vocabulary enrichment. Equally important are the conditions that must prevail in the classroom, which is in the process of improving speech juniors.

Key words: communicative speech skills, exercising, richness of vocabulary, situational speech, creative exercises.